

МАРИЯ ПОЛИМИРОВА

НАУЧНИЯТ ИНТЕРЕС КЪМ ВЕНЕЦИАНСКИТЕ КИРИЛСКИ ПЕЧАТНИ КНИГИ ОТ XVI В. В БЪЛГАРИЯ¹

През последното десетилетие сме свидетели на засилен интерес към венецианските кирилски палеотипи, който не е провокиран само от юбилейните годишнини. В съдържателно и езиково отношение те се явяват продължение на ръкописната традиция и осъществяват културно-историческия преход от ръкописа към модерната печатна книга. В такъв контекст тези издания придобиват още по-висока стойност като обект за съвременни научни изследвания.

Тук представяме накратко и в схематичен вид тенденциите, в които се развива научният интерес към венецианските кирилски палеотипи (визираме изданията на Божидар Вукович и неговите наследници от 1519 до 1572 г.) в България от края на XIX в. до днес. Предлагаме най-обща систематизация на научните изследвания в няколко основни тематични групи: 1) библиографски описи и каталози 2) публикувани приписки 3) общи исторически изследвания и 4) изследвания по конкретен проблем (за отделни издания, екземпляри и автори).

Следвайки тази схема, ще започнем с основополагащите описи на българското печатно книжовно наследство, които датират от началото на XX в. и са дело на Евтим Спространов и Беньо

⁽¹⁾ Материалът за тази статия е събран при библиографско проучване в библиотеки и архиви и при теренна изследователска работа в църкви и музеи в Западна България, откъдето основно произхождат запазените венециански кирилски палеотипи. Работата е в рамките на проект към ФНИ към МОН № КП06ОПР05/12 на тема: *Българското духовно пространство – история и култура без граници. Непознатото културно наследство в Западните български земи.*

Цонев. През 1900 г. Е. Спространов за първи път представя книжовното богатство в библиотеката на Светия синод на Българската православна църква (дн. Църковноисторически и архивен институт – ЦИАИ) и библиотеката на Рилския манастир (1902).² В първите години на ХХ в. той определя като венециански издания от ХVІ в. само 10 книги в ЦИАИ и 3 в Рилския манастир. Няколко години по-късно Беньо Цонев публикува пълните описи на ръкописите и старопечатните книги в двете народни библиотеки в София (1910, 1923) и Пловдив (1920),³ които и до днес са основни и незаменими справочници за всеки изследовател. В описа на Народната библиотека в София (НБКМ) от 1910 г. са включени 27 кирилски книги от венецианската печатница на Вуковичите от ХVІ в., а в описа на Пловдивската народна библиотека (НБИВ) техният брой е 12. В тези описи от началото на ХХ в. първопечатните книги фигурират редом или след ръкописите, т. е. те се представят в един взаимно свързан корпус и се възприемат като общ български книжовен фонд.

За съжаление, цял век след това, нямаме актуализирани и подробни описи на най-ценните инкунабули и палеотипи от ХVІ в., запазени в българските книгохранилища. Изготвянето на общ своден каталог на тези издания е може би най-важната и неотложна задача пред съвременните библиографи. Един сериозен проблем в световен план, по който в Русия в продължение на години работеше Евгений Немировский (1925-2020). В издадените от него поредица общи каталози на ранните печатни книги на кирилица, са отразени и запазените в България екземпляри.⁴ Българските екземпляри са споменати и в сводния ката-

⁽²⁾ Евтим Спространов, *Опис на ръкописите в библиотеката при Св. Синод на Българската църква в София*. Държавна печатница, София 1900; Същият, *Опис на ръкописите в библиотеката при Рилския манастир*. Държавна печатница, София 1902.

⁽³⁾ Беньо Цонев, *Опис на ръкописите и старопечатните книги на Народната библиотека в София* (т. 1, 2). Държавна печатница, София 1910, 1923; Същият, *Опис на славянските ръкописи и старопечатни книги в Пловдивската народна библиотека*. Държавна печатница, София 1920.

⁽⁴⁾ Евгений Немировский, *Црногорска библиографија*, т. I, кн. 2, *Издања Божидара и Вићенца Вуковића, Стефана Мариновића, Јакова од Камене ре-*

лог на кирилските издания от втората половина на XVI в., издаден от Александра Гусева 2003 г.⁵ През 2007 г. у нас бе публикуван каталога на Николай Теодосиев на българските печатни книги от 1508 до 1878 г., но без конкретни данни за сигнатурата и местоположение.⁶ През 2009 г. в България бе създадена Национална академична библиотечно-информационна система (НАБИС), която изгражда онлайн своден каталог на българските библиотеки, но за съжаление в нея не се включва Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ в София (НБКМ).

Връщайки се към началото на XX в., трябва да отбележим, че още тогава българските учени проявяват интерес към чуждите славянски сбирки и освен ръкописите, описват венецианските палеотипи в тях. Пример за това е описът на Б. Цонев за библиотеките в Загреб от 1913 г.,⁷ където са отбелязани 8 венециански книги от XVI в. През миналия век изследователските търсения в чуждите библиотеки и архиви са насочени основно към ръкописното наследство. Едва в последните години сме свидетели на засилен интерес на български учени към славянските старопечатни книги. Пример за това е каталогът на славянските палеотипи в Библиотека Амброзиана в Милано, дело

ке, Јеролима Загуровића, Јакова Крајкова, Ђованиа Антониа Рампацета, Марка и Бартоломеа Ђинами. 1519-1638. Цетиње 1993; Id., Gesamtatalog der Frühdrucke in kyrillischer Schrift, Bd. VI: Die zweite Druckerei von Božidar Vuković in Venedig. (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana 187). Valentin Koerner, Baden-Baden 2003; Id., Gesamtatalog der Frühdrucke in kyrillischer schrift, Band IV. (= Bibliotheca Bibliographica Aureliana, CLXX), Die Druckerei von Božidar Goraždanin in Goražde und Venedig. Die erste Druckerei von Božidar Vuković in Venedig. Valentin Koerner, Baden-Baden 2001; Id., Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта 1491-2000. Инвентарь сохранившихся экземпляров и указатель литературы. т. I (1491-1592). Знак, Москва 2009; т. II (1555-1592). Знак, Москва 2011.

⁽⁵⁾ Александра Гусева, *Издания кирилловского шрифта второй половины XVI века. Сводный каталог*, кн. 2. Индрик, Москва 2003.

⁽⁶⁾ Николай Теодосиев, *Каталог на българските печатни книги 1508-1878*. София 2007.

⁽⁷⁾ Беньо Цонев, *Кирилски ръкописи и старопечатни книги в Загреб*, “Сборник на Българската академия на науките”, София, 1 (1911), стр. 3-54.

на Аксиния Джурова и Красимир Станчев (2010).⁸ В него са представени два пълни екземпляра на Сборника „Различни потреби“ на Яков Крайков (Венеция, 1571/72), които са оповестени за първи път през 1979 г. от Яня Йерков-Капалдо.⁹

Към основната група на описите и каталозите причисляваме и публикации, допълващи и обновяващи информацията за съдържанието на сбирките на двете големи народни библиотеки в София и Пловдив. На първо място това е описът на старопечатните книги в НБКМ, изготвен от Божидар Райков и публикуван в периодичните известия на библиотеката през 1967 г.¹⁰ В него като венециански издания от XVI в. са определени общо 61 книги и фрагменти. Авторът описва новите постъпления, коригира и допълва някои от описанията на Б. Цонев и най-вече идентифицира точно отделните издания на Служебниците и Псалтирите, отпечатани от Божидар и Винченцо Вукович в периода 1519-1560 г.

Информацията за старопечатните книги в Пловдивската народна библиотека също е обновена и прецизирана през 70-те години на XX в. В малка статия във вестник „Библиотекар“ Петър Атанасов прави важни уточнения и идентификация на служебниците на Божидар и Винченцо Вуковичи. Той дава сведения и за други неописани дотогава екземпляри: Псалтир (1520) и Молитвослов (1520/21) на Божидар Вукович, Празничен миней (1538) и Псалтир (1546) на Винченцо Вукович.¹¹ Тази информа-

(⁸) Axinia Džurová, Krasimir Stantchev, *Catalogo dei paleotipi slavi nella Biblioteca Ambrosiana*, „Slavica Ambrosiana“, 1 (2010), стр. 197-258.

(⁹) Janja Jerkov Capaldo, *Le Različnie potrebie di Jakov di Sofia alla luce di un esemplare completo*, „Orientalia Christiana Periodica“, Roma, XLV, II (1979), стр. 373-386; Ead., *Contributo allo studio delle Različnie potrebie di Jakov di Sofia: le letture paraliturgiche*, в: *Relazioni storiche e culturali fra l'Italia e la Bulgaria. Studi presentati al Convegno Italo-Bulgaro in memoria di Enrico Damiani*. Istituto Universitario Orientale, Napoli 1982, стр. 129-156.

(¹⁰) Божидар Райков, *Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI в. в Народната библиотека „Кирил и Методий“ – София*, „Известия на НБКМ и на библиотеката на Софийския университет „Климент Охридски““, VII (XII) (1967), стр. 225-251.

(¹¹) Петър Атанасов, *Славянската старопечатна сбирка на Народната библиотека „Ив. Вазов“ – Пловдив*, „Библиотекар“, 2 (1971), стр. 44-45.

ция е обновена и синтезирана през 1993 г. от Диана Иванова и Димитър Дунков, които посочват общо 14 венециански издания от XVI в. в Пловдивската библиотека.¹²

През 1977 г. П. Атанасов публикува съобщение за ценните старопечатни книги в Рилския манастир, сред които посочва 4 непълни венециански издания: Служебник (1519), Молитвеник от 1540 г., определен като дефектен екземпляр, Псалтир (1546) и фрагмент от Молитвеник (1570).¹³ За съжаление, старопечатните книги от библиотеката на Рилския манастир, както и тези от Църковноисторическия институт в София, нямат съвременни научни описи. Само отделни публикации предлагат нова информация или идентификация на конкретни книги.¹⁴ Освен тези две големи български книгохранилища, все още напълно неизвестни за нас са старопечатните книги в Зографския манастир. Разкриването на това книжовно богатство е основен проблем пред българската наука.

Ценен е приносът на Петър Атанасов и Лидия Драголова, които през 1981 г. събират и обединяват в един своден каталог всички известни данни за кирилските инкунабули и палеотипи в българските книгохранилища. Статията е публикувана на руски език в „Методически указания“ на Руската държавна библиотека. В нея е включена и информация за екземпляри от из-

(¹²) Димитър Дунков, Диана Иванова, *Старопечатните славянски книги в пловдивската Народна библиотека „Иван Вазов“*, в: *Najstarsze druki cerkiewnosłowiańskie i ich stosunek do tradycji rękopiśmiennej*. Kraków 1993, стр. 301-315.

(¹³) Петър Атанасов, *Ценни славянски старопечатни книги в библиотеката на Рилския манастир*, „Библиотекар”, 2 (1977), стр. 20-23.

(¹⁴) Боряна Христова, *Библиотеката на Рилския манастир*, *Рилският манастир*, София 2000, стр. 32-57; Светла Шапкалова, *Ръкописите и печатните книги в библиотеката на Рилския манастир като информационен фонд в обучението на студенти*. Издател, № 2-3, София 2005, стр. 63-67; Вася Велинова, *Старопечатните книги в сбирката на Рилския манастир и проблемите, свързани с тяхното описание и съхранение*, в: *Културното наследство на Рилския манастир – състояние и перспективи на проучването, опазването и реставрирането му*. София 2011, стр. 145-149.

данията на Божидар и Винченцо Вуковичи в църквите в Свищов, Берковица, Самоков, Рилския и Драгалевски манастири.¹⁵

Обнадеждаващи за съвременната библиографска наука са няколко нови описи, издадени през последното десетилетие. Ще се спрем само на тези от тях, в които са включени кирилски палеотипи. Първият опис („Колекция Славика“) е издаден през 2003 г. и представя редки и ценни старопечатни книги от Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“. В него е описан Служебник на Божидар Вукович от 1519 г. от библиотеката на Богословския факултет на Софийския университет.¹⁶ Вторият опис е на ръкописите и старопечатните книги от Националния исторически музей в София. Той е изготвен от Вася Велинова и Нина Вутова. В него са включени три непубликувани до 2013 г. венециански кирилски издания: Празничен миней от 1538, Псалтир от 1520 г. и Часословец от 1566 г.¹⁷

Изследователската работа по изготвяне на описи на старопечатните книги в провинциални музеи, библиотеки и енорийски църкви може да допринесе за разкриване на още неизвестни екземпляри от венецианските кирилски издания. Важни за съвременния изследовател са и всички краеведски исторически съчинения. Често в тях се споменават стари книги, чиито следи след време се губят и вече не могат да бъдат открити на място.¹⁸ В

(¹⁵) Петър Атанасов, Лидия Драголова, *Славянские кирилловские инкунабулы и палеотипы в книгохранилищах Болгарии*, в: *В помощь составителям старопечатных изданий кирилловского и глаголического шрифта. Методические указания*, выпуск 6. Москва 1981, стр. 5-26.

(¹⁶) Анна Ангелова, Лиляна Петкова, *Колекция „Славика“. Редки и ценни издания по славистика от библиотеката на СУ „Св. Климент Охридски“ 1519-1922*. Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, София 2005.

(¹⁷) Вася Велинова, Нина Вутова, *Опис на славянските ръкописи, кирилски печатни книги и периодични издания в Националния исторически музей*, т. 1. Национален исторически музей, София 2013, стр. 245-247. Трябва да уточним, че описаният Псалтир на Божидар Вукович от 1520 г., всъщност се оказва покъсното издание от 1546 г. на Винченцо Вукович. Има сведения, че Празничният миней произхожда от църквата „Св. Петка“ в с. Радибош, Пернишко. Към книгата са били закрепени и 8 ръкописни листа от XVI в.: пак там, стр. 47.

(¹⁸) Пример за това е Празничният миней (1538) от Долномахленската цър-

този смисъл теренните проучвания в България са от значение, както за прецизиране на вече публикувана информация, така и за възможно откриване на нови екземпляри от първопечатни книги.¹⁹ Необходимо е също редовно да бъдат обявявани и публикувани новите постъпления в големите книгохранилища. Така през 1999 г. е представено ценно попълнение в старопечатната сбирка на НБКМ – Часословецът на Яков Крайков (1566), какъвто до този момент Националната библиотека в София не е притежавала.²⁰

Втората тематична група от научни изследвания, на която се спираме тук, е свързана с приписките в първопечатните книги. Разкриването на съдържанието им в самостоятелни публикации представлява съществен принос в изследването на кирилските палеотипи и предоставя ценна информация за тяхното използване и разпространение. Първата такава серия от публикации е дело на Иван Гошев „Стари записки и надписи“ от 20-30-те години на миналия век. Авторът представя съдържанието на приписките от 16 венециански кирилски книги от XVI в. от ЦИАМ

ква „Въведение Богородично“ в гр. Самоков с важни исторически приписки. Книгата е спомената в ръкопис от началото на XX в., публикуван през 2014 г.: Христо Семерджиев, *Самоков и околността му. Принос към историята им от турските завоевания до Балканската война (1930)*. София 2014, стр. 36. Впоследствие редица учени също споменават Минея и цитират приписките, но за съжаление, книгата изчезва от църквата в началото на нашия век: Петър Атанасов, Лидия Драголова, *Славянские кирилловские инкунабулы и палеотипы в книгохранилищах Болгарии*, цит. съч., стр. 19; Христо Темелски, Самоков през Възраждането, София 2000, стр. 63-64; Аксиния Джурова, Вася Велинова, Иван Патев, Мария Полимирова, *Девическият манастир „Покров Пресвятия Богородици“ в Самоков*. София 2002, стр. 191.

(¹⁹) Преди няколко години по време на реставрацията на църквата „Св. Петка“ в с. Белчин (Самоковско) от XVII в. е открит екземпляр от Молитвеника на Божидар Вукович от 1540 г.: Преслава Георгиева, *Наблюдения върху бележките в старопечатните книги от с. Белчин, Самоковско „Език и Етнос“*, „Годишник на Асоциация „Онгъл““, XI (2013), стр. 384-395.

(²⁰) Росица Кирилова, *Ценно постъпление във фондовете на НБКМ, „Библиотека“, 3-4, (1999), стр. 81-82. Часословът от 1566 г. със сигнатура Рц [566].2. е дигитализиран:*

<[http://digital.nationallibrary.bg/DWWebClient/\(X\(1\)S\(jq130jwzyzxt1vx32skk50fz\)\)/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_Viewer_908&v=1796](http://digital.nationallibrary.bg/DWWebClient/(X(1)S(jq130jwzyzxt1vx32skk50fz))/ViewerWindow.ashx?WebpartKey=Viewer_Viewer_908&v=1796)>.

в София.²¹ Тук ще споменем най-големия общ корпус от 1984 г. с приписки от ръкописи и старопечатни книги от българските библиотеки и хранилища – „Писахме да се знае“.²² В него ръкописните бележки от венецианските издания са цитирани по Ив. Гошев и публикуваните описи. Конкретно по настоящата тема е студията на Лидия Драголова и Мая Бозукова от 1996 г., посветена на приписките от старопечатните книги в НБКМ – София от периода XV–XVII в., включително всички венециански издания от XVI в.²³

Третата тематична група в българските научни изследвания, където присъстват венецианските кирилски палеотипи, са общите исторически изследвания. Тук ограничаваме техния хронологически обхват в периода от края на XIX до първите десетилетия на XX в. Академичната история на България на Константин Иречек е първото такова изследване, в което присъства печатницата „за сърби и българи“ на Божидар Вукович. Споменават се и изданията на Йероним Загурович и Яков Крайков от 1569 и 1570 г., определени като сръбски²⁴ Същото мнение изказва по-късно и Ал. Теодоров Балан в предговора на „Български книгопис“ (1909).²⁵ В своите пътувания К. Иречек пише за наличието на старопечатни венециански книги в старата софийска църквата „Св. Петка Самарджийска“, Рилския манастир, Котел, Божица (Кюстендилско), Белчин (Самоковско) и др.²⁶ В посоче-

(²¹) Иван Гошев, *Стари записки и надписи*, „Отпечатък от Годишника на Софийския университет, Богословски факултет“, 2, 3, 4, 5 (1929, 1934-1935, 1935-1936, 1937).

(²²) „Писахме да се знае“. *Приписки и летописи*. Състав. В. Начев, Н. Ферманджиев. Издателство на Отечествения фронт, София 1984.

(²³) Лидия Драголова, Мая Бозукова, *Приписки в славянските старопечатни книги XV-XVII в., съхранявани в Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“*, „Известия на НБКМ“, XXII (1996), стр. 328-329.

(²⁴) Константин Иречек, *История на българите* (с поправки и добавки от самия автор). Ред. П. Петров. Наука и изкуство, София 1978, стр. 482-483.

(²⁵) Александър Теодоров (Балан), *Български книгопис, Дял първи от времето на първата новобългарска книга до последната руско-турска война (1641-1877)*, „СБНУНК“, IX (Приложение 6-8) (1893).

(²⁶) Константин Иречек, *Княжество България. Пътувания по България*. Христо Г. Данов, Пловдив 1889, стр. 72, 593, 640, 660, 728.

ния период редица български учени дават ценна информация за първите печатни книги и конкретно за венецианските издания в западните български земи. Това са Васил Кънчов в изследването за миналото на Скопие (1898),²⁷ Атанас Иширков в проучването за Западните български краища (1915)²⁸ и Йордан Иванов с публикуваните исторически извори и книжовни паметници в „Български старини из Македония“ (1931).²⁹ Тук ще добавим и първата монография, посветена на българското книгопечатане „Писменост и книгопечатане“ на Стилиян Кутинчев от 1920 г. В нея се обръща внимание на венецианската печатница на Божидар Вукович и изданията на Яков Крайков.³⁰ По-късно темата е обстойно и задълбочено развита от П. Атанасов в книгата му „Начало на българското книгопечатане“ (1959).³¹

Силен научен интерес през годините предизвиква въпросът за езика на печатните кирилски книги от XVI в. Този проблем в българската наука е разглеждан първоначално в контекста на ръкописната книжовна традиция XV-XVI в. от редица езиковеди: Л. Милетич, Ал. Теодоров Балан, Б. Цонев, Ю. Трифонов, Ив. Добрев, Б. Ангелов. Постепенно се оформя като самостоятелен въпрос, който изисква установяване на единно становище и терминологична дефиниция. През 1963 г. в обзорна студия за българските първопечатни книги Иван Богданов поставя въпросите за среднобългарския език и за характера на книгите от XVI в., издадени във Влашко и Венеция.³² Той представя библиография по въпроса, хронологически списъци на книгите, с тяхното

(²⁷) Васил Кънчов, *Избрани произведения*, т. 2. Наука и изкуство, София 1970, стр. 126-128.

(²⁸) Атанас Иширков, *Западните краища на българските земи. Бележки и материали*. София 1915, XL-XLI, стр. 33-34.

(²⁹) Йордан Иванов, *Български старини из Македония*. Второ допълнено издание. София 1931 (фототипно издание, София 1970), стр. 106-108, 367.

(³⁰) Стилиян Кутинчев, *Писменост и книгопечатане*. Държавна печатница, София 1920, стр. 82-83, 85-86.

(³¹) Петър Атанасов, *Начало на българското книгопечатане*. Наука и изкуство, София 1959, стр. 43-60.

(³²) Иван Богданов, *Български първопечатни книги от XVI-XVIII в.*, “Годишник на ББИ”, IX (1962), стр. 85-123.

местонахождение, сигнатура и препратки към съответните библиографски описи. Именно Иван Богданов определя термина „български първопечатни“ за книгите, отпечатани на български или от българи и предназначени за българската културна общност.

В последните десетилетия по книжовно-езиковия проблем за славянската печатна книжнина от XVI в. взимат отношение Боряна Велчева, Диана Иванова, Дора Иванова-Мирчева, Иван Харалампиев. Д. Мирчева поставя въпроса за използваните от учените различни термини по отношение на старопечатните книги: „късна сръбска редакция“, „ресавски правопис“, „юсови“ и „безюсови“, които тя определя съответно като среднобългарски паметници от търновски и нетърновски правопис.³³ Тя предлага на този етап българските специалисти да използват работни термини, докато не се въведе единна терминология по отношение на езика и печатните книги от XVI в.

Днес най-активно по тази проблематика работи Марияна Цибранска-Костова, която съсредоточава вниманието си конкретно върху езика и правописа на венецианските издания, и най-вече тези на Яков Крайков.³⁴ Тя обръща внимание на отделни специфики в езика, лексиката и правописа, отчита наличието на архаизми, сърбизми, гърцизми и диалектни форми. Цибранска отбелязва трудностите за постигането на една обща езикова характеристика и препоръчва да се разглежда спецификата на конкретните издания. Тя въвежда и прецизира термините анаграфи (общо предисловия, послеслови) и кирилски палеотипи,

⁽³³⁾ Дора Иванова-Мирчева, *Проблеми на книжовния български език до Възраждането*, „Български език“, 6 (1972), стр. 506-516; Същата, *Периодизация и периоди в книжовния език до Възраждането*. София 1999; Същата, *Печатните книги от XVI в. и българският книжовен език от донационалната епоха*, *Проглас*, „Проглас“, 4 (1993), стр. 3-11; Дора Иванова-Мирчева, Иван Харалампиев, *История на българския език*. Велико Търново 1999.

⁽³⁴⁾ Марияна Цибранска-Костова, *Езикът на печатните книги от XVI в. (по материал от 1570 г.)*, Автореферат на дисертация за присъждане на научната степен „кандидат на филологическите науки“. София 1992; Същата, *Етюди върху кирилската палеотипия XV-XVIII в.* София 2007; Същата, *Сборникът „Различни потреби“ на Яков Крайков между Венеция и Балканите през XVI век*. София 2013.

за които предлага разширяване на горната границата до края на XVI в.

Последната и най-интересна насока в изследванията на българските учени за венецианските палеотипи са самостоятелните изследвания, посветени на отделни издания или автори. Началото поставя Марин Дринов през 1895 г. със своята статия за Яков Крайков от София и Кара-Трифун от Скопие.³⁵ Дринов смята, че которският властелин Йероним Загурович през 1569 г. е възобновил една от старите славянски печатници (вероятно цетинската), пренесена в италианската република след завладяването на Черна гора от османците. Той изказва хипотезата, че заедно със Загурович в нея е работел печатарят и издателят от София Яков Крайков, когото нарича Трайков.³⁶ Дринов се спира на послеслова в Псалтира от 1569 г., където Яков Крайков дава информация за себе си, за своята дейност и за книжарницата на Кара Трифун в Скопие. Ученият тогава не е разполагал с екземпляр от този рядко срещан Псалтир и се основава на описанието на руския библиограф В. Ундолски.³⁷

Статията на М. Дринов дълги години е цитирана и използвана като единствен източник в следващите исторически изследвания. През 1920 г. Б. Цонев също публикува статия, посветена на първия български печатар и книжар в списание „Духовна култура“.³⁸ Той предава текста от анаграфите в изданията на Крайков и изказва предположението, че Яков от Коласия и Яков от София са едно и също лице. Същото мнение застъпва

(³⁵) Марин Дренов, *Яков Трайков от София и Кара-Трифун от Скопие. Български книжари от 16 век 1569*, в: Трудове на М. С. Дринова, т. II. Държавна печатница, София 1911, стр. 492-501.

(³⁶) Дринов заменя първата буква в името по аналогия на използваната от самия Яков Крайков буква „к“, вместо „т“, в лексемата „квпари“ – „типари“ от послеслова на Псалтира от 1569 г. Никой изследовател след Дринов не приема това име.

(³⁷) Вукол Ундольский, *Хронологический указатель славяно-русских книгъ церковной печати съ 1491-го по 1864-й г.* (Выпускъ первый. Очеркъ славяно-русской библиографии). Москва 1871.

(³⁸) Беньо Цонев, *Яков Крайков – български печатар и книжар от XVI в.*, „Духовна култура“, 3-4 (1920), стр. 240-245.

през 1931 г. и Й. Иванов във второто допълнено издание на „Български старини из Македония“.³⁹ Такова е становището и на П. Атанасов, който след няколко отделни публикации, през 1981 г. издава отделна монография за Яков Крайков.⁴⁰ В нея проследява дейността на Крайков като печатар и гравьор, представя подробно неговите издания и приема Яков от Камена река край Коласия и Яков от София за едно и също лице. Повечето български учени, с изключение на И. Богданов,⁴¹ поддържат тезата за идентичността на двамата съименници, печатали във Венеция през 60-70-те години на XVI в.

Научният интерес в България към Яков Крайков е постоянен в годините и особено се засилва през последното десетилетие. Марияна Цибранска е автор на няколко статии за неговата последна книга „Различни потреби“ (1571/72).⁴² През 2013 г. тя издава монография, посветена на „Сборника за пътника“ на Яков Крайков.⁴³ Авторката представя книгата в широк културно-исторически план като печатно издание и книжовен паметник от XVI в. „между Венеция и Балканите“. Тя разглежда съдържанието на сборника в съпоставка с предходните молитвослови на Божидар Вукович и подчертава типологичното различие на този тип сборници, предназначени за лично ползване. Цибранска проследява връзката на текстовете със старобългарските и

(³⁹) Йордан Иванов, *Български старини из Македония...*, цит. съч. стр. 106-108, 367.

(⁴⁰) Петър Атанасов, *Яковият Часословец (1566-1966)*, „Исторически преглед“, 2 (1966), стр. 96-104; Същият, *Илюстрациите на Яковия Часословец*, „Изкуство“, 7-8 (1966), стр. 34-39; Същият, *Яков Крайков. Книжовник. Издаел. График. XVI в.* Наука и изкуство, София 1980.

(⁴¹) Иван Богданов, *Български първопечатни книги от XVI-XVIII в.*, „Годишник на ББИ“, IX (1962), стр. 85-123.

(⁴²) Марияна Цибранска-Костова, *Светци и памети в сборника „Различни потреби“ – Венеция (1571-1572)*, „Palaeobulgarica“, 3 (2011), стр. 43-73; Същата, *Месеословът в сборника на Яков Крайков „Различни потреби“ – Венеция, 1571-1572*, „Археографски прилози“, 34 (2012), стр. 121-144; Същата, *Легендарната история на Света гора в един печатен апокриф от Венеция (1571-1572)*, „Palaeobulgarica“, (XXXVI), 3 (2012), стр. 104-124.

(⁴³) Марияна Цибранска-Костова, *Сборникът „Различни потреби“ ...*, цит. съч.

изтъква наличието на разнородни пластове, общохристиянски, общославянски и народностни, в молитвите, месецослова и апокрифните четива. Тя предлага за първи път цялостен съдържателен, текстологичен, езиков и графичен анализ на книгата по пълния екземпляр, запазен в Лайденската университетска библиотека.

През 2014 г. Аксиния Джурова със съдействието на Biblioteca Ambrosiana, издава първото факсимилно издание на „Сборника за пътника“ на Яков Крайков, придружено с коментар на български и италиански език.⁴⁴ Джурова прави преглед на изданията на Крайков на фона на културно-историческата ситуация през XVI в. във Венеция и на Балканите. Тя обръща внимание на разпространението на венецианските печатни книги в България и посочва запазените такива, известни към момента по съществуващите описи. Джурова представя подробно конкретния екземпляр (Slav.10) от Библиотека Амброзиана, по който е осъществено факсимилното издание.

Венецианските славянски молитвеници от XVI в., наричани „Сборници за пътника“, са обект на специален интерес от страна на българските учени. Това са книги, предназначени за лична употреба и четене, а не за богослужение в църква. Може би затова и оцелелите екземпляри от тях до днес са малко. Молитвеникът на Божидар Вукович има няколко издания от 1520, 1527 и 1536 г., които се срещат рядко и са трудни за идентификация. През 1967 г. Б. Райков описва такъв Молитвеник в НБКМ и го определя като издание от 1527 г.⁴⁵ По-късно Нина Атанасова (1981) публикува пълно описание със снимков материал на този екземпляр.⁴⁶ Тя категорично го разграничава от изданията от 1520 г. и 1536 г. и го приема за второ издание между

⁽⁴⁴⁾ Аксиния Джурова, *Сборникът „Различни потреби“ (Книга за пътника) от 1571/72*. Библиотека Амброзиана S.Q.V.I.41, София 2014.

⁽⁴⁵⁾ Божидар Райков, *Опис на славянските старопечатни книги от XV и XVI в. в Народната библиотека „Кирил и Методий“ – София*, „Известия на НБКМ и на библиотеката на Софийския университет „Климент Охридски““, VII (XII) (1967), стр. 235-236.

⁽⁴⁶⁾ Нина Атанасова, *Едно ценно венецианско издание на Божидар Вукович от началото на XVI в.*, „Известия на НБКМ“, XVI (XXII) (1981), стр. 321-326.

посочените години. В България е известен още един такъв Молитвеник от 1527 г. в Пловдивската библиотека „Иван Вазов“. Екземплярът е идентифициран от Красимир Станчев през 1982 г., който описва ръкописните добавки в него.⁴⁷ Цялостно представяне на Молитвеника от 1520 г. и неговите по-късни препечатки прави Валентина Измирлиева, която обръща специално внимание на текстовете с амулетен характер.⁴⁸ Тя се спира на цикъла за Светия кръст, апокрифите за цар Авгар и 72-те свещени Господни и Богородични имена. Този тип печатни молитвени сборници-амулетни са широко разпространени сред католици и православни през неспокойния за християнския свят, XVI в., век на религиозни войни и чумни епидемии.

Предвид изминалия дълъг период от съставянето на първите описи на големите български библиотеки и новите постъпления в тях през това време, днес е повече от наложителна цялостна актуализация и описание на старопечатните сбирки. Необходимо е съставянето на един общ своден каталог или изграждане на една обща дигитална платформа на кирилските инкунабули и палеотипи в България, които представляват основна част от запазените екземпляри в светд.

В отговор на този проблем представяме събраната от нас, обобщена и актуализирана, информация от публикувани източници и работа *in situ* за наличните венециански кирилски издания от 1519 до 1572 г. в българските хранилища. Данните в приложените таблици са следните: Божидар Вукович – 52 екземпляра, Винченцо Вукович – 37, Стефан от Скадра – 20 и Яков Крайков – 25. Общо 134 екземпляра, включително фрагменти.⁴⁹

(⁴⁷) Красимир Станчев, *Опис на славянските ръкописи в Пловдивската народна библиотека „Иван Вазов“*, постъпили след 1920 г. София 1982, стр. 79.

(⁴⁸) Валентина Измирлиева, *Книгопечатане и магия на прага на модерна Европа (Типографският амулет между Апенините и Балкана)*, „Старобългарска литература“, 41-42 (2009), стр. 453-465.

(⁴⁹) Приблизително същите данни, с информация за повечето проучени екземпляри от венецианските кирилски палеотипи, предстои да бъдат публикувани: Мария Полимирова, *Изданията на венецианската печатница на Вуковичите от XVI в. (1519-1570 г.) в българските хранилища*, в: *Сборник от международна научна конференция „Манастирот Св. Јован Кръстител Слеп-*

Предвид общия библиографски характер на настоящата публикация, тук прилагаме само цифрови стойности, без пояснения, коментари и изводи, съпътстващи продължителния процес на изследователска работа по проблема. Нашата амбиция е да проверим на място всички първопечатни книги в споменатите книгохранилища, само някои от които не сме успели да видим лично, за да съпоставим и прецизираме данните за тях.

Резултатите от направеното досега проучване са база за многопосочни анализи и изводи, които ще бъдат обект на друга по-обширна публикация за разпространението на венецианските палеотипи в българските земи. Предварителните наблюдения в българските книгохранилища, в църкви и манастири, показват произхода и движението на венецианските книги предимно в западните български райони, които са в диоцеза на Печката патриаршия, в близост до големи манастири и утвърдени книжовни средища през XVI-XVII в. (Софийска, Самоковска, Етрополска книжовни школи). По това време в тези райони се разпространяват и налагат православните култове към славянските мъченици, чиито памети са включени за първи път именно във венецианските издания на Божидар и Винченцо Вукович и на Яков Крайков. В такъв по-широк контекст, венецианските печатни книги от XVI в. са важен обект на проучване не толкова сами по себе си, а като маркери за културно-историческото развитие на българската народност в този период.

	Служебник 1519 г.	Псалтир 1520 г.	Молитвослов 1527 г.
<i>НБКМ</i> <i>София</i>	4	3	1
<i>НБИВ</i> <i>Пловдив</i>	2	2	1
<i>ЦИАИ</i> <i>София</i> <i>НИМ</i> <i>София</i>	4	3 + 1 фраг.	

че – духовен, книжовен и уметнички център“, проведена на 7-8 юли 2018 г. в манастира „Св. Йоан Предтеча“ (Слепче, Северна Македония) – под печат.

<i>УБ към СУ</i>	1			
<i>София</i>				
<i>БАН (ЦБ; НА)</i>	1 + фраг.			
<i>Рилски манастир</i>	1			
<i>Драгалевски манастир</i>	1			
<i>Други</i>				
52	15	9	2	

Таблица 1а: Издания на Божидар Вукович в българските книгохранилища.

	Осмогласник 1537 г.	Празничен минеи 1538 г.	Молитвеник 1540 г.
<i>НБКМ</i>		4	2
<i>София</i>			
<i>НБИВ</i>	2	1	
<i>Пловдив</i>			
<i>ЦИАИ</i>	2	2	2 + 1 фраг.
<i>София</i>			
<i>НИМ</i>		1	
<i>София</i>			
<i>УБ към СУ</i>			
<i>София</i>			
<i>БАН (ЦБ; НА)</i>		1	
<i>Рилски манастир</i>			1
<i>Драгалевски манастир</i>	1	1	
<i>Други</i>		1 Самоков 1 Сеславци 1 Берковица	1 Белчин 1 Врачанска митрополия
52	5	13	8

Таблица 1б: Издания на Божидар Вукович в българските книгохранилища.

	Псалтир 1546 г.	Молитвослов 1547 г.	Служебник 1554 г.	Псалтир 1561 г.
<i>НБКМ</i>	5	2	8	5
<i>София</i>				
<i>НБИВ</i>	1		1	1
<i>Пловдив</i>				
<i>ЦИАИ</i>	2 + фраг.		4	1
<i>София</i>				
<i>НИМ</i>	1			
<i>София</i>				
<i>БАН (ЦБ; НА)</i>	1			1
<i>Рилски манастир</i>	1			
<i>Други</i>	1 Свищов			1 Елена
37	13	2	13	9

Таблица 2: Издания на Винченцо Вукович в българските книгохранилища.

	Постен Триод 1561	Цветен триод 1563
<i>НБКМ София</i>	6	4
<i>НБИВ Пловдив</i>		1
<i>ЦИАИ София</i>	5	1
<i>БАН (ЦБ; НА)</i>	1	1
<i>Други</i>	1 Драгалевци	
20	13	7

Таблица 3: Издания на Стефан от Скадра в българските книгохранилища.

	Часослов 1566 г.	Октоих (анонимен) 1567/68 г.	Псалтир 1569	Молит- веник 1570 г.	Служебник (анонимен) 1570 г.
<i>НБКМ</i>	1	2	3	4	3
<i>София</i>					
<i>НБИВ</i>	2			1	
<i>Пловдив</i>					

<i>ЦИАИ</i>		1	1 фраг.	2 + 2	1
<i>София</i>				фраг.	
<i>НИМ</i>	1				
<i>София</i>					
<i>Рилски</i>				1	
<i>манастир</i>					
25	4	3	4	10	4

Таблица 4: Издания на Яков Крайков в българските книгохранилища.

Божидар Вукович	Винченцо Вукович	Стефан от Скадра	Яков Крайков	общо
52	37	20	25	134

Таблица 5: Венециански кирилски издания от XVI в. (1519-1572 г.) в българските книгохранилища.

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

- НБКМ* = Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“, София.
НБИВ = Народна библиотека „Иван Вазов“, Пловдив.
ЦИАИ = Църковноисторически и архивен институт към Св. Синод на Българската православна църква, София.
БАН (ЦБ; НА) = Българска академия на науките (Централна библиотека; Научен архив).
НИМ = Национален исторически музей, София.
УБ към СУ = Университетска библиотека „Св. Климент Охридски“ към Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

SUMMARY

Božidar Vuković established the largest and most authoritative Slavic Cyrillic printing house in Venice. Operating from 1519 to the middle of the 17th century, its output was intended specifically for the Orthodox Slavic population in the Balkans. In this article, we examine the appearance and development of scientific interest in Bulgaria to the Vuković's publishing, from the first publications of Bulgarian scientists at the end of the 19th century to the present day. For this purpose, we accept the most general systematization of scientific research in several main topics:

1) bibliographic descriptions and catalogs 2) published manuscript notes in the margins of printed books 3) general historical research and 4) research on a specific problem (for individual publications, copies, and authors). Finally, we present summarized and up-to-date information (systematized in five tables) concerning the editions of the Vuković printing house in Venice from the period 1519-1572, which are preserved in Bulgarian libraries and archives.

